

Погорелая Л. П. Институт негосударственных СМИ как гарантия свободы слова в гражданском обществе.

В статье исследуется сущность института негосударственных средств массовой информации в условиях всемирной глобализации и их существенное влияние на обеспечение и одновременно защиту свободы слова в гражданском обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, глобализация, свобода слова, негосударственные средства массовой информации.

Pohorila L. P. Private media institution as a guarantee of freedom of speech in civil society.

This article deals with the essence of the institution of private mass media in the context of worldwide globalization and their influence for providing and also defending the freedom of speech in civil society.

Keywords: civil society, globalization, freedom of speech, private media.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ

УДК 343.22(477)

*Песцов Р. Г.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ЮРИДИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена одній із актуальних проблем в кримінальному праві – визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності. В статті проаналізовано кримінальне законодавство європейських країн, в яких регламентовано даний інститут. Розглядаються види санкцій, можуть застосовуватися до юридичних осіб.

Ключові слова: принцип особистої і винуватої відповідальності, юридична особа, санкції, вина

Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб за неправомірну діяльність і за шкоду, заподіяно особі, суспільству, державі, відноситься до числа надзвичайно спірних та складних. За останні роки в різних країнах ця проблема все частіше і наполегливіше починає обговорюватися. Причиною цього є шлях технократизації, на який стали країни в своєму економічному розвитку [1].

З часу прийняття Кримінального кодексу в Україні обговорення проблеми щодо визнання юридичної особи суб'єктом злочину набуло особливого значення. Причинами цього стали збільшення кількості злочинів вчинених фактично юридичними особами, а також необхідність приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних вимог.

На сьогодні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує в законодавстві Австралії, Великобританії, Бельгії, Угорщині (з 2001 р.), Данії, Ізраїля, Ісландії (з 1998 р.), Канади (з 1997 р.), Польщі (з 2002 р.), Румунії (з 2004 р.) Словенії (з 1999 р.), США, Фінляндії (з 1995 р.), Франції (з 1992 р.), Швейцарії (з 2003 р.).

Кримінальна відповідальність юридичних осіб отримала підтримку і на

міжнародному рівні. Ще в 1929 році Міжнародний Конгрес з кримінального права в Бухаресті висловився за введення такої відповідальності. В 1946 році Міжнародний трибунал під час Нюрнберзького процесу визнав, що держава і її органи можуть бути суб'єктами міжнародних злочинів. В 1978 році Європейський Комітет із проблем злочинності Ради Європи рекомендував законодавцям європейських країн визнати юридичну особу суб'єктом кримінальної відповідальності за екологічні злочини.

Процес вдосконалення законодавства в сфері боротьби із економічними злочинами, які скоєні юридичними особами, обумовлюється в першу чергу неналежним контролем за доходами останніх, а також відсутність правового регулювання багатьох сторін підприємницької діяльності породжує сприятливі умови для незаконного збагачення. Як зазначає Ірвін Рейхерт “люди більше турбуються злочинністю на вулицях, а ніж злочинністю в сфері бізнесу, хоча втрата грошей від злочинів на вулицях (крадіжок, грабежів, розбоїв) є майже незначними в порівнянні із обманом покупців, ухиленням від сплати податків, шахрайства з фінансовими ресурсами та іншими порушеннями законів з боку корпорацій [2, с. 164].

Спроби ввести кримінальну відповідальність щодо юридичних осіб в Україні зустріли супротив більшості теоретиків і практиків в галузі кримінального права. Пояснення цьому супротиву полягають в неготовності теоретиків науки кримінального права запропонувати не лише концепцію, а й дієвий механізм притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності, а також практиків адаптуватися до таких революційних змін. Так, Б. В. Волженкін зазначав, що “намагання встановити кримінальну відповідальність юридичної особи, як суб'єкта злочину, мали спроби в проектах Кримінального кодексу України і Республіки Казахстан. Але в результаті недостатнього опрацювання даного інституту і багатьох труднощів в його реалізації, він не знайшов свого законодавчого оформлення в цих республіках” [3, с. 263]

Обгрунтовуючи необхідність кримінальної відповідальності юридичних осіб, французький юрист П. Буза зазначає, що “боротьба із економічною злочинністю може бути здійсненна лише тоді, коли допускається засудження юридичних осіб, оскільки сучасна економіка розвивається саме за допомогою сильно організованих великих підприємств” [4].

Варто зазначити, що юридична особа – не абстракція, не привид, це реальне явище, яке самостійно взаємодіє з іншими суб'єктами правовідносин. Категорія юридична особа – одна із проблемних в сучасній науці. Загальновизнано, що юридична особа, як і фізична особа, є суб'єктом права. Вчені розробили багато теорій, що пояснюють природу юридичної особи. Серед них “теорія фікції” (Фрідріх Карл фон Савіньї), теорія “персоніфікованої мети” (Алоїз фон Брінц), “Реалістична теорія” (Р. Салейль), “теорія інтересу” (Рудольф фон Перінг), “теорія колективу” (О. Н. Венедіктов) [5]. Під юридичною особою, що підлягає кримінальній відповідальності, є підприємства, установи, організації, а також політичні, молодіжні, творчі та інші громадські організації, які наділені правами юридичної особи згідно Цивільного кодексу України.

Слід звернути увагу на сучасне уявлення про сутність юридичної особи. Сьогодні юридична особа є не лише сукупність людей, які переслідують певну мету, а й особистістю, яка здатна централізовано впливати на хід різних правовідносин, вчені

все більше схиляються до доктрини “реального суб’єкта”, яка трактує сутність юридичної особи, як суб’єкта самостійного, схожого із фізичною особою, який має волю. З цим неможна не погодитися, адже досить часто злочинна діяльність юридичної особи триває роками і стає невід’ємним елементом її існування. При цьому фізична особа, яка представляє інтереси юридичної особи, не завжди в силах покласти кінець такій злочинній практиці. Існують випадки, коли організація систематично здійснює злочинну діяльність, з якою погоджуються всі її службовці, виключення існування вольового фактору в діях самої юридичної особи не вважається справедливим.

Таким чином, юридичну особу варто вважати суб’єктом злочину за таких обставин: 1) коли злочин вчинено фізичною особою винуватою від імені і в інтересах юридичної особи; 2) як у випадку встановлення фізичних осіб, які вчинили злочин, так і у випадку, коли така особа не встановлена; 3) у випадку, коли злочинна діяльність організації здійснюється внаслідок прийнятого рішення управлінським представницьким органом юридичної особи і з відома і за згодою всіх працівників.

Також необхідно з’ясувати які саме юридичні особи підлягають кримінальній відповідальності. В Кримінальному законодавстві іноземних країн передбачається можливість відповідальності юридичної особи, як приватного, так і публічного права. Так, наприклад, КК Франції, Данії передбачають відповідальність юридичні особи, як приватного, так і публічного права, окрім держави. Наприклад, ч. 2 п. 27 КК Данії передбачено, що органи державної влади і муніципалітетів можуть бути притягнуті до покарання за діяння, вчинені під час виконання функцій, схожими із функціями, які здійснюються фізичними або юридичними особами [6]. Кримінальний кодекс Франції також передбачає притягнення до кримінальної відповідальності будь-якої юридичної особи, як приватного (комерційні товариства, різні асоціації, приватні групи), так і публічного права, окрім держави [7, с. 74]. Також, згідно кримінального законодавства Італії юридичні особи можуть переслідуватися за злочини, які вчинені їх представниками, або іншими особами. В ст. 197 КК Італії передбачено, що “Підприємства, установи, що мають права юридичної особи, зобов’язані сплатити штраф, у випадку, коли їх представник, адміністратор, або інша особа, що перебувають в їх залежності, вчинили проступок, який полягає в порушенні обов’язків, які пов’язані із службовим положенням виних, і коли фізична особа є неплатоспроможною”. Кримінальні кодекси КНР, Литви, Норвгії, передбачають відповідальність лише юридичних осіб приватного права. В Норвегії передбачається кримінальна відповідальність юридичної особи, за злочини, скоєні в інтересах юридичної особи.

На наш погляд доцільно обмежити притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб лише приватного права. Це пов’язано із складністю сприйняття вітчизняними публічними інститутами такого роду новел.

Ще одним важливим питанням визнання юридичної особи суб’єктом кримінальної відповідальності є визначення сфери вчинення кримінальних правопорушень. Зрозуміло, що юридична особа не може бути суб’єктом всіх кримінальних правопорушень, передбачених статтями Особливої частини КК України. Доцільно було б ввести кримінальну відповідальність для юридичних осіб за наступні види кримінальних правопорушень: злочини в сфері господарської діяльності, злочини

проти довкілля, злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

В Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи про відповідальність підприємств – юридичних осіб за правопорушення від 20 грудня 1988 року пропонується “притягати до кримінальної відповідальності підприємства, які вчинили правопорушення, під час ведення ними господарської діяльності, коли характер правопорушення, ступінь вини підприємства, наслідки правопорушення для суспільства і необхідність попередження наступних правопорушень, вимагають накладення кримінально-правових санкцій. При цьому необхідно відійти від традиційних концепцій вини” [8].

В даному випадку мова йде про традиційний підхід до розуміння принципу особистої і винуватої відповідальності суб’єкта злочину, який є основоположним принципом вітчизняного кримінального права. За загальним правилом, відповідальність юридичної особи не відмінє принципу особистої відповідальності, а існує з ним і доповнює його. Принцип кримінальної відповідальності юридичної особи не усуває відповідальності фізичної особи. М. М. Малєїна зазначає: “Вина юридичної особи виражена у винуватій поведінці її працівників, які діють при виконанні своїх трудових, службових, посадових повноважень... При цьому немає різниці чи скоєні вказані діяння окремим рядовим працівником, посадовою особою, органом юридичної особи, або колективом в цілому”.

Основним аргументом критиків даної позиції є неможливість застосування принципу винуватої та особистої відповідальності, а також неможливість забезпечити участь підсудного в залі судового засідання. Також у фахівців виникають побоювання щодо спроб звуження принципу невторчання держави та її органів в господарську діяльність юридичної особи і розширення повноважень правоохоронних органів.

Опоненти застосування кримінально-правових санкцій щодо юридичних осіб вважають недоцільним встановлювати проти них кримінальну відповідальність, скільки, у випадку протиправної діяльності юридичної особи, її можна ліквідувати в цивільно-правовому порядку. Але, у випадку, порушення суспільних відносин, що охороняються кримінальним законодавством, цивільні та адміністративні заходи, на нашу думку, є неприпустимими. Оскільки санкції інших галузей законодавства не відображають фактичну ступінь суспільної небезпеки діяння, вчиненого юридичними особами.

Для вирішення проблеми кримінальної відповідальності юридичної особи беззаперечно має значення питання про наявність причинного зв’язку і питання про наявність вини. Ці питання набувають гостроти у випадку, коли від імені і в інтересах юридичної особи діє її представник – фізична особа.

Виникає питання, чому особисту відповідальність необхідно розуміти лише як відповідальність фізичної особи, звідки така впевненість в тому, що кримінальне право містить монополію на принцип “особистої відповідальності”? Невже та чи інша сукупність фізичних осіб (організація, установа, державний орган, підприємство) не є цілісною особою, яка здатна вчиняти юридично значимі діяння і, відповідно, нести за них власну особисту відповідальність? [9] Невже “особа в праві” - це лише індивід?

Прихильники кримінальної відповідальності юридичних осіб не заперечують притягнення до кримінальної відповідальності конкретних фізичних осіб. С. Г. Келіна

і А. С. Нікіфоров мають спільну думку в цьому питанні: “за всі злочини, які підготовлені, вчинені, або приховані учасниками (членами) злочинної організації, остання несе кримінальну відповідальність безпосередньо. Однак, це не виключає, а передбачає кримінальну відповідальність учасників злочинної організації за злочини, які особисто вчинені по плану організації” [10, с. 263].

Така позиція дещо відходить від принципу “особистої відповідальності”. Зрозуміло, що керівник інший працівник, як фізична особа, несуть кримінальну відповідальність за свої вчинки, а в чому ж тоді вина юридичної особи? А. С. Нікіфоров з цього приводу зазначає, що “Злочин вважається вчинений юридичною особою, якщо він скоєний (безпосередньо ним, або за допомогою інших осіб) особою, або групою осіб, які контролюють здійснення юридичною особою її прав і діють з метою здійснення цих прав”. Таким чином, юридична особа відповідає за те, що злочин вчинено на користь юридичної особи керівником (представником), у зв’язку з чим вина юридичної особи презюмується.

Основним аргументом опонентів встановлення кримінальної відповідальності юридичної особи є неможливість її існування із традиційними для кримінального права принципами винуватої та особистої відповідальності, а також юридичну особу не можна позбавити волі. Варто зауважити, що позбавленням волі не вичерпується система кримінально-правових санкцій.

Серед прибічників досліджуваного інституту існує декілька думок, направлених на переконання непорушення вказаних принципів при визнанні юридичної особи суб’єктом злочину. Так, професор В. І. Смітєнко звертає увагу на те, що “українськими, російськими, японськими спеціалістами беззаперечно встановлена роль вольового фактору в перетворенні групи людей в суб’єкт активної діяльності. Воля індивіду, групи, за умови реальної можливості досягнення мети, здатна перетворити будь-який колектив, в тому числі і юридичну особу, в колектив односторонців. Юридична особа не якийсь фантом або нелогічна абстракція, це реальне явище, яке самостійно взаємодіє з іншими суб’єктами правовідносин” [11, с. 49-50]. А. Нікіфоров з цього приводу вважає, що: “загальні збори учасників юридичної особи є *in corpore* юридичною особою, як таким, його фізичним втіленням *ego-я*. Його рішення і засновані на них дії – суть рішення і дії самої юридичної особи. За ці рішення і дії, їх наслідки юридична особа несе відповідальність безпосередньо, напряду... Тим самим постійно діючий орган юридичної особи є її *alter ego* – “другим я”, за рішення, дії, а також їх наслідки юридична особа безпосередньо несе повну, або субсидіарну відповідальність. Юридична особа не несе кримінальної відповідальності за злочинну поведінку своїх працівників, або учасників, рішення і дії яких, навіть, якщо вони прикривалися її іменем” [12, с. 50].

Варто погодитися із думкою Б. В. Волженкіна, Г. Борзенкова про те, що говорити про вину щодо юридичної особи, в розумінні вітчизняного кримінального права, в цілому неможна, оскільки такої вини у юридичної особи не має.

Вину юридичної особи варто розглядати з об’єктивних позицій, як наявність можливості виконання встановлених законом правил і норм, не застосування передбачених законодавством зусиль для виконання своїх зобов’язань, а також невиконання всіх прав і можливостей, які залежать від юридичної особи, для відвернення злочину. Також вина юридичної особи у вчиненні злочину є суб’єктивне

відношення до протиправного діяння його учасників (членів, або працівників), які діяли в межах своїх повноважень. В цьому випадку вина юридичної особи розглядається як продукт психічної діяльності людей, повинна розумітися як вина зазначених фізичних осіб і вважатися доведеною лише за наявності вини в їх діях.

Але юридична особа, будучи юридичною фіцією, не може мати ніякої психіки і, відповідно, безпосередньо до юридичної особи поняття вини не прийнятне. Тому в країнах, де закон допускає кримінальну відповідальність юридичної особи, прийнято вважати, що вина її втілюється у винуватій поведінці керівників, або представників даної юридичної особи.

У Великобританії, наприклад, це отримало назву “принцип ототожнення (ідентифікації)”. Його суть полягає в тому, що дія (або бездіяльність) і психічний стан вищих посадових осіб корпорації визначається як дія і психічний стан корпоративної особи. В цьому випадку виникає не заміна, а особиста відповідальність корпорації. В тих випадках, коли злочин вчинено посадовою особою, корпорація відповідає як виконавець, якщо ж працівник виступав як співучасник – корпорація підлягає відповідальності як співучасник.

Кримінальна відповідальність юридичної особи за винуваті дії фізичних осіб настає лише у випадку, якщо зазначені дії фізичних осіб були вчинені на користь, або за для виконання функцій цієї юридичної особи.

Таким чином, відповідальність юридичної особи обумовлена наявністю двох обставин:

- злочинне діяння повинно бути вчинене на користь юридичної особи;
- її керівником, або представником.

Ця формула в тій чи іншій інтерпретації закріплена в більшості кримінальних кодексів, які регламентують даний інститут. Зокрема, в ст.121.2 КК Франції зазначено, що “юридичні особи підлягають кримінальній відповідальності за злочинні діяння, скоєні на їх користь органами або представниками юридичної особи”.

Специфіка юридичної особи, як суб’єкта кримінальної відповідальності, потребувала створення для неї окремої системи покарань. Щодо санкцій, які можуть застосовуватися до юридичних осіб, то кримінальне законодавство іноземних держав передбачають наступні: штраф (Данія, Іспанія Фінляндія, Франція), заборона займатися певними видами діяльності, обмеження займатися певними видами діяльності (Албанія, Бельгія, Іспанія, Франція, Литва, Молдова), ліквідація, конфіскація майна (Бельгія, Франція, США, Албанія), тимчасове припинення діяльності юридичної особи (Іспанія), оголошення вироку в ЗМІ (Франція, Бельгія).

Звичайно, питання кримінальної відповідальності юридичних осіб потребує подальших теоретичних розробок і глибокого дослідження. Досить важко змінити деякі теоретичні принципи, які діють в кримінальному праві вже тисячі років. Однак, як зазначав І. І. Карпець, “не варто боятися того, що більшість запропонованих пропозицій будуть незручними, на перших порах, і несподіваними”.

Використані джерела:

1. Широков В. А. Уголовная ответственность юридических лиц: опыт зарубежных стран и перспективы применения в России / В. А. Широков // Электронный каталог библиотеки юридического факультета СПбГУ.

2. Антонова Е. Ю. Уголовная ответственность юридических лиц : монография / под ред. проф. А. И. Коробеева. – Владивосток, 2005. – 332 с.
3. Павлов В. Г. Субъект преступления / В. Г. Павлов. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. – 316 с.
4. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskoe-litso-kak-subekt-prestupleniya-opyt-zarubezhnykh-stran-i-perspektivy-primeneni#ixzz2Nt2xj4wV>
5. Широков В. А. Уголовная ответственность юридических лиц: опыт зарубежных стран и перспективы применения в России / В. А. Широков // Электронный каталог библиотеки юридического факультета СПбГУ.
6. Уголовный кодекс Дании : перевод с датского и английского к.ю.н. / С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001.
7. Крылова Н. Е. Уголовная ответственность во Франции: предпосылки возникновения и основные черты / Н. Е. Крылова // Вестник Московского ун-та. Серия 11. Право. – 1998. – № 3. – С. 74.
8. Recommendation (88) 18 of the Committee of Ministers [of the Council of Europe] to Member States concerning Liability of Enterprises having Legal Personality for Offenses committed in the Exercise of their Activities. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=233230&SecMode=1&DocId=698704&Usage=2>.
9. Radin Max. Radin Law Dictionary. – N.Y., 1970. – P. 249.
10. Павлов В. Г. Субъект преступления / В. Г. Павлов. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. – 316 с.
11. Смітєнко В. М., Агафонов Г. І. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в реформованому законодавстві України / В. М. Смітєнко, Г. І. Агафонов // Економіка. Фінанси. Право. – 1996. – № 1. – С. 49-50.
12. Нікіфоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления А. С. Нікіфоров // Уголовное право. – 2000. – № 2. – С. 50-52.

Песцов Р. Г. Юридическое лицо, как субъект уголовной ответственности.

Статья посвящена одной из актуальных проблем в криминальном праве – признании юридического лица субъектом криминальной ответственности. В статье проанализировано криминальное законодательство европейских стран, в которых регламентирован данный институт. Рассматриваются виды санкций, могут применяться к юридическим лицам.

Ключевые слова: *принцип личной и виноватой ответственности, юридическое лицо, санкции, вина.*

Pyestsov R. Legal person as a subject of criminal liability.

The article is devoted one of issues of the day in a criminal right is confession of legal entity by the subject of criminal responsibility. The criminal legislation of the European countries this institute is regulated in which is analysed in the article. The types of approvals are examined, can be used to the legal entities.

Keywords: *principle of the personal and guilty responsibility, legal entity, approvals, wines.*